

Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності

Олена Дудок, Мар'яна Школяр, Національний університет «Львівська політехніка»

У статті йдеться про феномен історичної пам'яті як елемент та водночас чинник формування національної ідентичності на базі спільних цінностей, норм, переконань, зразків поведінки, стереотипів та уявлень про власну історію. Визначено властивості історичної пам'яті як соціокультурного явища загалом та її особливості в сучасному українському суспільстві зокрема. Наголошено на вагомості соціального контексту формування історичної пам'яті як поля конструювання ціннісного наповнення певних історичних подій та їх наслідків у свідомості громадян, а також уявлень про себе як національну спільність. Обґрунтовано думку про те, що схожі уявлення, оцінки і ставлення до історичного процесу сприяють консолідації суспільства та гуртуванню довкола спільних ідентитетів, натомість відмінні, навіть протилежні інтерпретації історичного минулого, сконструйовані в свідомості громадян різних регіонів нашої країни залежно від соціокультурних, історичних та політичних обставин, можуть стати факторами, які впливають на особливості формування нових ідентичностей, а також багато в чому визначають вектори як потенційних, так і актуальних конфліктів. Зазначено, що самі по собі відмінності в інтерпретаціях історії та домінуючих типах ідентичності серед жителів різних регіонів не несуть загрози національній цілісності, однак можуть стати ґрунтом для ідеологічних та політичних маніпуляцій з боку внутрішніх та зовнішніх агентів впливу, зацікавлених у руйнуванні підстав української державності. На основі вторинного аналізу результатів емпіричних досліджень провідних соціологічних агенцій визначено, що характерною особливістю історичної пам'яті українців є її фрагментарність та множинність, що пов'язано з домінуванням у свідомості людей регіональних типів ідентичності. Йдеться про локальні особливості історичної пам'яті, пов'язані з історією регіону та його соціокультурними особливостями; певні відмінності в інтерпретаціях історичного минулого жителями Сходу та Заходу країни, що відображається у відмінних, навіть суперечливих типах ідентичностей. За таких умов історична пам'ять стає дезінтегруючим чинником, джерелом протистоянь, продукує у громадян протилежні, часто несумісні, погляди на перспективи держави й нації. Зазначено, що історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності може підсилювати роль останньої в інтеграції нації на ґрунті спільної інтерпретації історії, або, за умови актуалізації суперечностей між моделями/опціями історичної пам'яті представників різних регіонів України, сприяти формуванню відверто суперечливих типів ідентичності, підсилюючи тенденції до антагонізму. Обґрунтовано думку про те, політичні агенти (як вітчизняні, так і закордонні), використовуючи різницю між моделями/опціями історичної пам'яті жителів різних частин країни, а також сутнісні властивості історичної пам'яті (символічність, ірраціональність, міфологічність тощо), можуть конструювати «бажані» уявлення, оцінки та інтерпретації історичних подій засобами пропаганди, провокуючи дезінтеграцію та дестабілізацію в країні. У зазначеному контексті робляться висновки про необхідність реалізації державою виваженої політики пам'яті з метою формування загальнонаціональної моделі історичної пам'яті, здатної сприяти об'єднанню громадян країни незалежно від регіону проживання в єдину політичну націю на основі спільних ідентитетів.

Ключові слова: історія, політика пам'яті, агенти політики пам'яті, ідентитети, моделі/опції історичної пам'яті, політична нація

Actualization of historical memory in the context of national identity

Olena Dudok, Mariana Shkoliar, Lviv Polytechnic National University

The article contains information about historical memory like an element and at the same time a factor in the formation of national identity based common values, norms, beliefs, behavior models, stereotypes and ideas about the historical past. Firstly, we defined the properties of historical memory as a social-cultural phenomenon and its features in modern Ukrainian society. Also, we emphasized the importance of the social context and national identity in the process of the formation of historical memory. For example, social environment influences on the formation and change of memory of certain historical events and their consequences in the minds of citizen. Secondly, we investigated that the similar perceptions, appraisals and attitudes to the historical process contribute the consolidation of society and facilitate its integration around common identities. In contrast, different and even opposite interpretations of the historical past constructed in the minds of citizens of different regions of

our country depending on socio-cultural, historical and political background can influence the peculiarities of the formation of new identities, as well as they determine vectors of both potential and actual conflicts. Nevertheless, differences in interpretations of history and dominant identity types among residents of different regions of Ukraine do not make a threat to national integrity, but they can be the basis for ideological and political manipulation from internal and external factors connected with destruction of Ukrainian statehood foundations. Using a secondary analysis of the results of empirical research conducted by leading sociological agencies we investigated that fragmentation and multiplicity are the peculiarities of Ukrainian historical memory. These peculiarities are the results of domination of regional identity types in the minds of people. In fact, local features of historical memory are related to the history of the region and its socio-cultural characteristics. Also we found out about the existence of certain differences and contradictions in interpretations of the historical past of Eastern and Western residents. Under such circumstances, the historical memory becomes a disintegrating factor and a source of strife because it produces opposed and often incompatible views on the perspectives of the state and the nation. On the one hand, historical memory can enhance the role of national identity in the integration of a nation based on common interpretation of history. On the other hand, historical memory can contribute the formation mostly of contradictory identity types and increase tendencies towards antagonism updating conflicts between models / options of historical memory of representatives in different regions of Ukraine. Actually, political agents (both domestic and foreign) can make «desirable» representations, evaluations, and interpretations of historical events by means of propaganda, provoking disintegration and destabilization in the country, using the difference between the models / options of historical memory of the inhabitants in different parts of the country, as well as the essential properties of historical memory (symbolism, irrationality, mythology, etc.). To sum up, there is an essential need in Ukraine for the implementation of a prudent memory policy in order to form a nationwide model of historical memory that would be able to contribute the unification of citizens into a single political nation based on common identities regardless of resident region.

Keywords: historical memory, national identity, memory policy, agents of memory policy, identities, models/options of historical memory, political nation

Актуализация исторической памяти в контексте национальной идентичности

Елена Дудок, Марьяна Школяр, Национальный университет «Львовская политехника»

В статье идет речь о феномене исторической памяти как элементе и одновременно факторе формирования национальной идентичности на основе общих ценностей, норм, убеждений, образцов поведения, стереотипов и представлений о собственной истории. Определены свойства исторической памяти как социокультурного явления в целом и ее особенности в современном украинском обществе в частности. Отмечено значение социального контекста формирования исторической памяти как поля конструирования ценностного наполнения определенных исторических событий и их последствий в сознании граждан, а также представлений о себе как национальной общности. Обосновано мнение о том, что похожие представления, оценки и отношения к историческому процессу способствуют консолидации общества и единению вокруг общих идентитетов, в тоже время как разные, даже противоположные интерпретации исторического прошлого, сконструированные в сознании граждан различных регионов нашей страны в зависимости от социокультурных, исторических и политических обстоятельств, могут стать факторами, которые влияют на особенности формирования новых идентичностей, а также во многом определяют векторы как потенциальных, так и актуальных конфликтов. Отмечено, что сами по себе различия в интерпретациях истории и доминирующих типах идентичности среди жителей разных регионов не несут угрозы национальной целостности, однако могут стать почвой для идеологических и политических манипуляций со стороны внутренних и внешних агентов влияния, заинтересованных в разрушении оснований украинской государственности. На основе вторичного анализа результатов эмпирических исследований ведущих социологических агентств определено, что характерной особенностью исторической памяти украинцев является ее фрагментарность и множественность, что связано с доминированием в сознании людей региональных типов идентичности. Речь идет о локальных особенностях исторической памяти, связанных с историей региона и его социокультурными особенностями. Определенные различия в интерпретациях исторического прошлого жителями Востока и Запада страны отражаются в формировании разных, даже противоречивых типах идентичности. Отмечено, что в таких условиях историческая память становится дезинтегрирующим фактором, источником противостояний, противоположных, часто

несовместимых, взглядов на перспективы государства и нации. Обосновано мнение о том, что, опираясь на такие свойства исторической памяти, как иррациональность, мифологичность и т.д., различные политические агенты могут использовать ее как средство манипуляции в сфере политики и идеологии, намеренно конструируя в сознании народа «желаемые» для себя оценки и представления об определенных исторических событиях, фактах, деятелях и т. п. В указанном контексте делаются выводы о необходимости реализации государством взвешенной политики памяти с целью формирования общенациональной модели исторической памяти, способной содействовать объединению граждан страны независимо от региона проживания в единую политическую нацию на основе общих идентитетов.

Ключевые слова: историческая память, национальная идентичность, политика памяти, агенты политики памяти, идентитеты, модели/опции исторической памяти, политическая нация

Постановка проблеми

Актуальність дослідження історичної пам'яті полягає у тому, що Україна ще знаходиться в процесі державотворення, який не відбувається без внутрішніх конфліктів та зовнішнього втручання. Сьогодні історична пам'ять усе більше використовується як інструмент для маніпуляції з боку української влади, сепаратистських угруповань Донбасу, українських та російських ЗМІ і т.п. Сучасний стан історичної пам'яті характеризується суперечливими інтерпретаціями важливих історичних подій, антагоністичними поглядами на діяльність окремих культурних та історичних діячів тощо. Як наслідок, Схід і Захід не можуть знайти компроміс щодо сприймання та трактування спільного історичного минулого, що аж ніяк не сприяє успішному державотворенню. Відповідно, створення об'єднувальної моделі історичної пам'яті могло б стати засобом регулювання проблеми дезінтеграції українців. Від адекватної політики пам'яті залежить майбутнє України.

Оскільки історична пам'ять є багатоаспектним, різностороннім та гнучким суспільним феноменом, її дослідження в сучасній Україні набуває нових рис, адже вплив відносно недавніх подій (Євромайдан, анексія Криму, створення так званих ДНР та ЛНР) та сучасна ситуація (війна на Сході) змушують науковців шукати пояснення як єдності, так і дезінтеграції українців в їхніх поглядах на спільне історичне минуле. Історична пам'ять вказує українцям на шлях пошуку ідентичності, містить у собі культурну, ідеологічну, соціальну та матеріальну спадщину минулих поколінь. Дослідження історичної пам'яті у контексті проблеми національної ідентичності є надзвичайно актуальним, зважаючи на гостру проблему інтеграції українців в єдину націю на основі спільних цінностей, ідеалів, принципів, орієнтацій в умовах зовнішніх загроз територіальній цілісності України. Як зазначав

відомий британський та канадський політолог українського походження Т. Кузьо: «Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації» [15].

Аналіз досліджень і публікацій

Загалом науковий підхід у вивченні та дослідженні історичної пам'яті, засобів та механізмів її формування набув свого розмаху лише в ХХ ст. Проблема пам'яті нації почала активно порушувалась у наукових колах, зокрема, у працях істориків, етнографів, згодом – політологів, культурологів та соціологів. З середини минулого століття вона описувалась у наукових працях Я. Ассмана, А. Бергсона, Х. Вельцера, Е. Гіденса, Е. Гобсбаума, Ф. Єйтс, П. Коннертона, П. Нора, Т. Рейнджера, П. Рікера, Й. Рюзена, А. Сміта, К. Уайкема, Х. Уайта, М. Фуко, М. Хальбвакса, П. Хаттона та інших. Варто наголосити, що першість у дослідженні явища «історичної пам'яті» в науці належить історикам, які наголошували на приналежності історичної пам'яті до сфери історичної свідомості. У філософській та соціологічній спадщині ми знаходимо ширше розуміння поняття «історична пам'ять». Власне, воно корелює з такими поняттями, як «соціальний досвід», «надособова пам'ять», «інформація», що дає більше можливостей для наукового аналізу соціального простору певного історичного періоду.

Історичну пам'ять вивчають і досліджують українські науковці. У контексті націєтворення і державотворення, формування та зміни національної ідентичності важливими для науки є праці Я. Грицака, В. Євтуха, О. Забужко, Л. Залізняка, Л. Зашкільняка, С. Здіорука, М. Козловець, І. Кресіної, С. Кульчицького, А. Колодій, В. Лісового, Л. Нагорної, М. Степика, М. Рябчик, А. Портнова, О. Проценко, В. Середи, М. Стріхи, Ю. Шаповала, Н. Яковенко та інших.

І хоча наукова спадщина щодо аналізу історичної пам'яті містить чимало праць, питання щодо взаємовпливу історичної пам'яті та націо-

нальної ідентичності, особливостей спільних точок дотику обох феноменів в Україні досі продовжує бути відкритим і залишає теоретичний простір для нових інтерпретацій та досліджень.

То ж **метою статті** є розкриття характеристик історичної пам'яті в актуальних умовах сучасної України у взаємозв'язку із проблемами формування національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу

Під історичною пам'яттю у широкому значенні розуміють сукупність уявлень етнічної чи національної спільноти про своє минуле у формі знань, вірувань, переконань, культурних стереотипів, цінностей, норм, символів та міфів. Слід розрізняти історичну пам'ять, яка є пам'яттю про конкретні історичні події, і соціальну пам'ять, яка включає значно ширше коло явищ соціального характеру, серед яких можемо виокремити: особливості повсякденного життя і свят, стиль та якість життя, настроїв і психічний стан людей, образ міст і інших локусів перебування, стан соціальних інститутів, вдачі людей і таке інше [12, с. 17]. В історичній та соціологічній науках розрізняють також історичну складову соціальної пам'яті та соціальну структуру історичної пам'яті. Загалом соціальна пам'ять містить, по-перше, пам'ять про минуле як компонент соціальної свідомості цілої спільноти і, по-друге, соціальну пам'ять окремого суб'єкта про його минулі враження, дії, вчинки. Якщо ця пам'ять стосується винятково історичних подій та їх інтерпретацій, можемо її віднести до історичної пам'яті; якщо містить ще інформацію про психологічний, емоційний стан людини, про особливості комунікації, устрою, про процеси урбанізації, емансипації, трансформації суспільних цінностей у сукупності з досвідом участі у війні, революції і т.п. – це історична компонента соціальної пам'яті.

Соціальна структура історичної пам'яті формується лише у тому випадку, коли її елементи входять у структуру соціальної свідомості певної соціальної спільноти, визнаються або заперечуються нею. Не всі історичні факти та події входять в історичну пам'ять, а лише ті, які актуалізувалися в ментальності нації, у свідомості суспільства. Мова йде про рефлексію соціальної спільноти на певний історичний досвід, його інтерпретацію, збереження та передачу наступним поколінням [16, с. 165]. Історична пам'ять – це пам'ять про історичні факти та процеси, інформація про які передається з покоління в покоління у різних інтерпретаціях. Отже, най-

важливішою властивістю історичної пам'яті є її соціальний характер. На думку П. Хаттона, колективна пам'ять є складною мережею суспільних звичаїв, цінностей та ідеалів, що визначає кордони нашої уяви у відповідності до позицій тих соціальних груп, до яких ми належимо [14, с. 200]. Тому лише у соціальному контексті створюються та продукуються уявлення та знання про історичне минуле, надається їм оціночна характеристика, конструюється смислове та ціннісне забарвлення певних подій та їх наслідків.

Ще однією властивістю історичної пам'яті є її міфологічність. Суспільства намагаються увіковічнити певні образи свого минулого у міфічних образах, героях чи антигероях. Колективні уявлення значною мірою є суб'єктивними. Історична пам'ять за своєю природою є ірраціональною, керується не стільки принципами логіки, раціональності, достовірності, скільки інтуїтивності, асоціативності, емоційності, спільними переживаннями і т.п.

Окремими рисами історичної пам'яті є її зв'язок з простором і часом, з символікою нації, традиціями, обрядами, ритуалами, наділення історичної пам'яті сакральним змістом та ін. [8]. Вищезазначені властивості історичної пам'яті вказують на те, що вона є етнокультурним явищем, може конструюватися в текстах (літописах, книгах, міфах і т.п.), у візуальних образах і смислах (мистецтво, культура), у слухових (музика), у тілесних практиках («звички тіла» за П. Коннертоном) [9] та ін. У контексті сучасного суспільства ефекти конструювання історичної пам'яті через масову культуру, кіно, рекламу, пропаганду та ін. підсилюються засобами масової інформації як цілеспрямовано (навмисне розповсюдження та втілення певної ідеології окремими агентами впливу), так і спонтанно.

Кожна епоха по-різному відображена в історичній пам'яті: одні події замовчуються, забуваються, інші заново відроджуються. Існує також факт заміни певних подій, наприклад таких, які можуть вважатись ганебними для суспільства, на псевдоподії і т.п. Існують події-символи, наприклад, знищення Запорізької Січі як символ виродження козацтва як соціальної верстви України, знищення Батурина як символ помсти за зраду цареві та ін. Також існують постаті-символи: Т. Шевченко як творчий символ українського селянства та незламності, Б. Хмельницький як символ визволення українців з польського ярма т.п. Історична пам'ять є схильною до створення символів, образів та метафор.

Важливо зазначити, що вищеперелічені властивості історичної пам'яті, зокрема ірраціональність, міфологічність, символізація та ін., можуть використовуватися як засіб маніпуляції у сфері політики та ідеології через конструювання агентами політики пам'яті в свідомості народу «бажаних» оцінок та уявлень про певні історичні події, факти, діячів тощо.

Ми не можемо заперечувати того факту, що за певних історичних умов всередині нації можуть співіснувати відмінні опції історичної пам'яті, адже різні регіони країни можуть перебувати в неоднакових політичних, соціокультурних обставинах, які визначають зміст та ціннісне наповнення тієї чи іншої моделі колективної пам'яті, що формується в свідомості мешканців регіону. Зазначене явище саме по собі є природним і може не нести суттєвих загроз. Однак у такому стані колективна пам'ять схильна до політизації і може виступати дезінтегрувальним чинником, особливо коли ці відмінні інтерпретації історії навмисно конструюються та підсилюються в свідомості громадян зацікавленими агентами політики шляхом пропаганди.

Неодмінною ознакою історичної пам'яті є створення героїв та антигероїв. Упродовж усієї історії герої змінювалися; були ті, хто залишався, незважаючи на соціально-політичні режими в Україні; були й такі, героїзм яких штучно приховувався і з часом викорінювався з історичної пам'яті нації. Історична пам'ять у різних регіонах України має свої особливості: одні регіони популяризують певних історичних та культурних діячів, відносячи їх до числа героїв, інші – зневажають або навіть бояться їх; певні історичні події в одних регіонах вважаються значущими для розвитку України, а інші – сприймаються як нищівний удар для процесу державотворення. Наприклад, ідею визнати ОУН та УПА учасниками боротьби за державну незалежність України найбільше підтримують на Заході (76 %), у Центрі – (42 %), найменше – на Півдні (27 %) та Сході (23 %) [5].

Як засвідчують результати вторинного аналізу результатів соціологічних досліджень, представлених у статті, в умовах сучасної України історична пам'ять населення в різних регіонах, зокрема на Заході та Сході, характеризується певними відмінностями. На що слід звернути увагу, це існування радянської ідентичності на теренах сучасної України. Соціологічне дослідження «Динаміка патріотичних настроїв», проведене в серпні 2014 р. групою Рейтинг, свід-

чило, що понад 60 % жителів Донбасу сумують за СРСР. При цьому, якщо в Центрі, на Сході і Півдні впродовж 2013–2014 рр. кількість прихильників СРСР зменшилася, то на Донбасі – зросла. Серед етнічних росіян кількість тих, хто досі шкодує за втратою СРСР, за рік зросла з 55 % до 60 %. Серед етнічних українців цей показник зменшився із 38 % до 29 % [3]. Для жителів Донбасу та етнічних росіян період з 2013–2014 рр. став переломним, адже політичні орієнтації, сформовані під впливом багаторічної російської пропаганди та відсутності політики об'єднання в єдину українську політичну націю зі сторони української влади стали тими факторами, які підсилювали формування радянського типу ідентичності на базі комуністичної та російської історичної пам'яті.

«Синдром радянської людини» серед етнічних українців почав зникати з початком розвитку громадянського суспільства, зміни східних орієнтацій на західні, очікувань інтеграції з ЄС і т.п. Війна з Росією інтенсифікувала цей процес. Уже в 2018 р. тих, хто ідентифікує себе з «радянською людиною», у всіх регіонах України було зафіксовано 6 % (більше жителів південного та східного регіонів, а також переважно люди старшого віку), однаково як і тих, хто вважає себе «європейцем» (більше жителів західного та центрального регіонів, а також молодь) [4].

Характерною особливістю історичної пам'яті українців є її множинність, що пов'язане з домінуванням у свідомості людей регіональних типів ідентичності. Історична пам'ять формується на основі колективної пам'яті певної означеної територіальної групи чи спільноти, а не нації як одиниці. Цей факт підтверджується результатами соціологічного дослідження відчуття спільноти українців одних регіонів з українцями – жителями інших регіонів, проведеного Центром Разумкова 18-23 листопада 2016 року [11]. На питання: «Чи відчуваєте Ви спільність (історичну, культурну, спільні перспективи) з жителями інших регіонів України?», – лише 39 % дали однозначно ствердну відповідь. 40 % відповіли «не з усіма, лише з деякими з них», щоправда, лише 11 % дали однозначно негативну відповідь. Однак все ж слід зауважити, що результати дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» у 2018 р. свідчать про те, що за всі попередні роки (особливо порівняно з 2014 р.) найнижчим є відсоток тих, хто в першу чергу ідентифікує себе як жителя регіону, міста, села: 2018 – 19 %, 2014 – 30 %, 2012 – 29 %, 2010 – 29 %, а також тих, хто

просто назвав свою національність 13 % у 2018 р. проти 24 % у 2010 р. Зросла кількість тих, хто ідентифікує себе громадянином України: з 57 % у 2010 р. до 66 % у 2018 р. [4].

На підставі результатів соціологічного дослідження, проведеного до 24 річниці Дня незалежності України, маємо ґрунтовну інформацію для порівняння ставлення населення різних регіонів України до історичних подій. Найбільш позитивно українці оцінюють проголошення незалежності України у 1991 р. (37 %), а також перемогу СРСР і країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні 1939–1945 рр. (31 %). Ці дві події були визнані найбільш позитивними по всій Україні [6].

Серед найбільш негативних подій в усіх регіонах було названо Голодомор 1932–1933 рр. (54 %). Прикметно, що відповідно до результатів дослідження соціологічної групи Рейтинг у жовтні 2015 року, більшість опитаних українців (80 %) погоджуються з твердженням, що Голодомор 1932–1933 років був геноцидом українського народу (у 2013 р. – 66 %).

Щодо інших подій думки в різних регіонах виявилися відмінними. На Донбасі до найбільш негативних подій були віднесені Майдан 2013–2014 рр. (32 %), Голодомор 1932–1933 рр. (31 %) та розпад СРСР (29 %) [1].

У контексті аналізу історичної пам'яті можна зробити висновки, що позитивні оцінки певних подій в суспільстві у різних регіонах України збігаються, хоча – негативні є відмінними. Наприклад, на Донбасі віднесення Майдану до більш негативної події, ніж Голодомор, показово свідчить про негативні проєвропейські настрої, небажання зміни тоді ще існуючого режиму і т.п. В історичній пам'яті Сходу України чітко можна прослідкувати проросійські тенденції, які гостро суперечать загальнонаціональній моделі історичної пам'яті. Саме в тих регіонах, де мешкають громадяни, багато з яких є носіями «радянських цінностей», почалася російська агресія у 2014 році, яка триває і досі. Конфлікт на міжрегіональному рівні кількох опцій пам'яті, які базуються на різному сприйнятті, наприклад, радянського історичного досвіду та українського визвольного руху, також деструктивні зовнішні інформаційні впливи та пропаганда з використанням викривлених трактувань історичних фактів, можуть у майбутньому ще більше посилити вияви нетолерантності та сепаратизму в українському суспільстві.

У межах дослідження також було виявлено

ставлення українців, які мешкають в різних регіонах, до певних історичних діячів. Серед тих, хто був оцінений громадською думкою найбільш позитивно, увійшли Гетьман Богдан Хмельницький (29 %), Михайло Грушевський (21 %) і князь Володимир (18 %). Проте в різних регіонах історичні діячі сприймаються по-різному: на Донбасі – найбільш шановані Гетьман Хмельницький (19,5 %), Цар Петро I (17,5 %), Михайло Грушевський (12 %) і князь Володимир (11 %). Важливо, що 31,2 % респондентів Донбасу не змогли визначитися з відповіддю [1].

Абсолютним «лідером» серед негативно оцінених діячів (серед респондентів України) виявився Віктор Янукович (51 %). Ще до трійки антигероїв увійшли Йосип Сталін (42 %), Володимир Ленін (19 %) та Віктор Ющенко (19 %). Регіональні оцінки антигероїв: на Донбасі – Йосип Сталін і Степан Бандера – по 22,5 % голосів респондентів; Віктор Ющенко (21,8 %), Віктор Янукович (20,4 %). Петро Порошенко також увійшов до п'ятірки антигероїв Донбасу, набравши 14,1 % (загальноукраїнський показник – 13,7 %), але у порівнянні з іншими регіонами України цей показник є незначним (Схід України – 25,3 %; Південь – 17,2 %; Центр – 12 %; Захід – 2,4 %). Різна оцінка політичної діяльності певних громадських лідерів ускладнює процес формування загальнонаціональної історичної пам'яті і, як наслідок, дезінтегрує українців у їхніх поглядах та переконаннях.

Ще однією проблемою є низький рівень знання людьми загальнонаціональної і регіональної історії своєї країни і народу. Так, під час опитування громадської думки жителів України стосовно методів опору інтервентам та окупантам ставилося запитання: «Наскільки Вам відомо, що в 1989-1991 роках шахтарі Донбасу організували страйки, демонстрації та марші з вимогою виходу України зі складу СРСР, і їхні акції відіграли значну роль у здобутті Україною незалежності?». Відповіді респондентів розподілилися таким чином: 46,5 % – нічого не знають про це, 4,7 % відповіли, що їм дуже добре відомо про це [7]. Ми можемо припустити, що незнання українцями своєї історії негативно впливає на їхню інтерпретацію важливих історичних подій. Відповідно, знання історії як об'єктивна складова історичної пам'яті є важливим чинником формування загальнонаціональної ідентичності в Україні.

Отже, спільність в уявленнях, оцінках і ставленні до історичного процесу сприяє консоліда-

ції суспільства. Історична пам'ять покликана зберігати, накопичувати та відображати колективні уявлення нації про себе, свою культуру, мову, історію, цінності, ідеологію; допомагає нації бачити свою неповторність і неподібність серед інших, тобто чітко диференціювати «своїх» та «чужих», усвідомлювати національну спільність. Якщо ж окремі суспільні групи мають різні, а то й протилежні погляди на спільне минуле, історична пам'ять може стати за певних умов (наприклад, несприятлива соціально-політична, економічна ситуація в країні, пропаганда з метою розпалювання ненависті на основі «інакшості» з боку різних політичних агентів і т.п.) дезінтегративним чинником, джерелом протистоянь і конфліктів, продукувати у громадян протилежні, аж до несумісності, погляди на перспективи держави й нації. Відмінні уявлення історичного минулого є суттєвими факторами, які впливають на особливості формування нових ідентичностей, а також багато в чому визначають вектори потенційних конфліктів і готовність до компромісу з тих чи інших питань. Тому зв'язок історичної пам'яті і національної ідентичності є надзвичайно важливим. Власне історична пам'ять є водночас і складовою, і підґрунтям формування національної ідентичності. Трактування історичної пам'яті і як елемента, і як чинника формування національної ідентичності є досить умовним. З одного боку, національна ідентичність, одним із елементів якої є історична пам'ять, володіє такими характеристиками, як цілісність, стійкість, інтегрованість етнокультурних та політичних компонентів. З іншого боку, історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності підсилює роль останньої у консолідації суспільства на базі спільних уявлень про історичне минуле та послабленні тенденцій до неоднозначності та антагонізму або, як зазначалось вище, сприяє формуванню відверто суперечливих типів ідентичності у жителів різних регіонів країни, підсилюючи конфліктогенність на основі різних моделей чи опцій історичної пам'яті.

Відповідно, надзвичайно гостро постає питання формування політики пам'яті на рівні держави, яка повинна вибудовуватись, перш за все, на тих історичних фактах, подіях, персоналіях, символах, які громадяни України вважають важливими в контексті державотворення незалежно від регіону проживання, історичного, політичного, соціального контексту, у полі якого формувалась їх модель історичної пам'яті. П. Нора створив концепцію «місць пам'яті» або «пам'ят-

них місць» [10]. Автор говорить про специфіку конструювання історичної пам'яті за посередництвом державної політики пам'яті: важливо, які образи, місця чи певні герої використовуються, наприклад, у рекламі, у поштових марках, у замітках, купюрах, банкнотах, на обкладинках книг і т.п. Ці образи створюють соціальну реальність, в якій живуть люди, переймаючи їх та сприймаючи як правильні. «Відтак, “місця пам'яті” у П. Нора не даність, вони конструюються і постійно реконструюються, разом із поступом суспільства...» [10, с. 55-56]. Автор, аргументуючи думку про «місця пам'яті», вважає найефективнішим інструментом відтворення історичної пам'яті, її збереження та ретрансляції створення архівів, відзначення річниць, організацію святкувань тощо [10, с. 26]. Тобто йдеться про формування ментальної єдності людей шляхом постійної спільної участі у певних ритуалах, пов'язаних із відзначенням та святкуванням знакових для народу подій.

На сьогодні в Україні політика пам'яті здійснюється переважно у таких діях, як створення пам'ятників, найменування вулиць, міст іменами героїв, святкування дат днів народження (наприклад, 9 березня – Шевченків день та ін.), вшанування пам'яті загиблих (наприклад, героїв Крут та ін.), внесення історичних імен у шкільні підручники, літературу тощо. Політика пам'яті тягнє до героїзації, адже герої впливають на формування ідентичності та національної свідомості тощо.

Одночасно, на нашу думку, в Україні можемо спостерігати наступну ситуацію, пов'язану із політикою пам'яті: по-перше, агенти формування та реалізації політики пам'яті мають різне бачення щодо способів консолідації українського суспільства; по-друге, існують суперечності в інтересах різних етнічних та регіональних груп у поглядах на історичне спільне минуле; по-третє, історична пам'ять використовується з певною політичною метою (як засіб політичної та ідеологічної маніпуляції людською свідомістю); по-четверте, українська політична еліта не має цілісного бачення щодо системного впровадження дій, спрямованих на формування загальнонаціональної моделі історичної пам'яті. Важливим моментом, на який також слід звернути увагу, є те, що знання про історію рідного краю, оперування фактами та критичне мислення є важливими факторами у формуванні такої історичної пам'яті, яка покликана об'єднати українців в єдину політичну націю.

Висновки

Інтерпретації історичної пам'яті в різних регіонах України є доволі суперечливими. Це проявляється у ставленні до певних історичних подій, в оцінці діяльності визначних громадських та політичних діячів, у домінуванні різних типів ідентичності серед жителів різних частин країни. Антагоністичність в інтерпретаціях історичної пам'яті, фрагментарність та, відповідно, множинність варіантів унаслідок домінування регіональних її типів та інші чинники ускладнюють процес формування національної ідентичності як консолідуючої детермінанти української політичної нації. Зазначені характеристики історичної пам'яті можуть використовуватись певними політичними агентами (як всередині країни, так і поза її межами), які зацікавлені в дезінтеграційних процесах у країні та руйнуванні основ національної ідентичності.

Реалізація державною політики пам'яті, метою якої має бути створення оптимального варіанту загальнонаціональної історичної пам'яті, який в ідеалі використовував би факти та інтерпретував би

їх без надмірного «патріотизму», без навішування ярликів, без створення «образу ворога» щодо так званих «інших», тобто адекватно, об'єктивно, раціонально, може сприяти інтеграції громадян країни незалежно від регіону проживання в єдину політичну націю. Необхідно розробляти і реалізувати політику пам'яті в Україні системно, цілісно і поступово, не змінюючи напрямку та змістового наповнення при зміні владної еліти, яка виступає головним суб'єктом політики пам'яті. Міністерство освіти і науки України має на рівні шкільної програми впроваджувати практики щодо навчання та виховання дітей та молоді відповідно до загальнонаціональної моделі історичної пам'яті, яка формується Інститутом пам'яті.

На нашу думку, необхідним є подальше вивчення особливостей історичної пам'яті з метою пошуку шляхів усунення проблем, які перешкоджають консолідації українського суспільства на базі цілісної національної ідентичності, оскільки саме історична пам'ять є одним із основних її елементів та чинників формування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Більше 90% громадян назвали себе українцями за національністю. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/06/17/7147226/>.
2. Динаміка ностальгії за СРСР. Жовтень 2015 року. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_nostalgi_ji_po_ssr.html.
3. Динаміка патріотичних настроїв. Серпень 2014. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy.html.
4. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html.
5. Динаміка ставлення до визнання ОУН–УПА. Жовтень 2015 року. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_priznaniyu_oun-upa.html.
6. До Дня Незалежності: що українці думають про Україну? – 2015. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/dodnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu>.
7. Думки і погляди населення України стосовно методів опору інтервентам та окупантам. – 2015. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=546&page=1>.
8. Зерній Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті // Стратегічні пріоритети. – № 4(9). – 2008. – С. 35-43.
9. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. – Київ: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
10. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция – память. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 1999. – 328 с.
11. Особливості ідентичності громадян України, проблеми та перспективи консолідації суспільства. – Режим доступу: <http://old.razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>.
12. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: Соціологічні науки. – 2012. – Т. 15. – № 1-2. – С. 15-20.
13. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Том 1. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/files/m/monitoring_2014.pdf.
14. Хаттон П. История как искусство памяти. – СПб.: Издательство «Владимир Даль», 2003. – 424 с.
15. Kuzio T. Ukraine. State and Nation Building. – London: Routledge, 1998. – 298 p.
16. Savka V., Stavkova S. Memory Revitalization of the Ukrainian Post War Immigrants from Poland: Current status and Prospects // Sieć pamięci. Cyfrowe postaci pamięci społecznej. – Krakow: NOMOS, 2015. – 291p.

REFERENCES

1. *Biljshe 90% ghromadjan nazvaly sebe ukrajincjamy za nacionaljnistju [More than 90% of citizens called themselves Ukrainians by nationality]*. Retrieved from: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/06/17/7147226/> [in Ukrainian].
2. *Dynamika nostalghiji za SRSR. Zhovtenj 2015 roku [The dynamics of nostalgia for the USSR. October 2015]* Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_nostalgi_ji_po_ssr.html [in Ukrainian].

3. *Dynamika patriotychnykh nastrojiv. Serpenj 2014 [Dynamics of patriotic mood. August 2014]*. Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy.html [in Ukrainian].
4. *Dynamika patriotychnykh nastrojiv ukrajinciv: serpenj 2018 [Dynamics of patriotic mood of Ukrainians: August 2018]*. Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html [in Ukrainian].
5. *Dynamika stavlennja do vyznannja OUN– UPA. Zhovtenj 2015 roku [Dynamics of attitude to recognition of OUN–UPA. October 2015]*. Retrieved from: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_priznaniyu_oun-upa.html [in Ukrainian].
6. *Do Dnja Nezalezhnosti: shho ukrajinci dumajutj pro Ukrajinu? [On Independence Day: What do Ukrainians think about Ukraine?]*. (2015). Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/do-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu> [in Ukrainian].
7. *Dumky i poghljady naseleennja Ukrainy stosovno metodiv oporu interventam ta okupantam [Views of the Ukrainians about methods of resistance to interventionists and occupiers]*. (2015). Retrieved from: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=546&page=1> [in Ukrainian].
8. Zernij, Ju. (2008). Jak suspiljstva pam'jatajutj: vlastyvoli ta mekhanizmy funkcionuvannja istorychnoji pam'jati [As societies remember: the properties and mechanisms of the functioning of historical memory]. *Strateghichni priorytety*, 4 (9), 35-43 [in Ukrainian].
9. Konnerton, P. (2004). *Jak suspiljstva pam'jatajutj [How societies remember]*. Kiev: Nika-Center [in Ukrainian].
10. Nora, P. (1999). Problematika mest pamjati. [Memory issues]. *Frantciii-pamiat*. St. Petersburg: Publishing house of St.Petersburg University [in Russian].
11. *Osoblyvosti identychnosti gromadjan Ukrainy, problemy ta perspektyvy konsolidaciji suspiljstva [Features of the identity of Ukrainian citizens, problems and perspectives of consolidation of society]*. Retrieved from: <http://old.razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> [in Ukrainian].
12. Pozdnjakova-Kyrbjat'jeva, E. (2012). Konceptualizacija ponjattja i javyshha socialjnoji pam'jati. [Conceptualization of the concept and phenomenon of social memory]. *Journal of International Slavonic University*. Ser.: Sociology sciences, 15 (1-2), 15-20 [in Ukrainian].
13. *Ukrajinsjke suspiljstvo: monitoryng socialjnykh zmin. Tom 1 [Ukrainian society: monitoring social change. Vol. 1.]*. Retrieved from: http://i-soc.com.ua/files/m/monitoring_2014.pdf [in Ukrainian].
14. Khatton, P. (2003). *Istoriia kak iskusstvo pamjati. [History as an art of memory]*. St. Petersburg: Publishing house «Vladimir Dal» [in Russian].
15. Kuzio, T. (1998). *Ukraine. State and Nation Building*. London: Routledge.
16. Savka, V., Stavkova, S. (2015). *Memory Revitalization of the Ukrainian Post War Immigrants from Poland: Current status and Prospects. Memory network. Digt Characters of social memory*. Krakow: NOMOS.

Школяр Мар'яна Володимирівна

Кандидат політичних наук, доцент
 Національний університет «Львівська політехніка»
 79013, Львів, вул Степана Бандери, 12

Email: hkolyar.maryana@gmail.com

Shkoliar Mariana

Ph.D. of Political Sciences, Assoc. Prof.
 Lviv Polytechnic National University
 12, Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

ORCID 0000-0002-8407-4394

Дудок Елена Владимировна

Студент
 Національний університет «Львівська політехніка»
 79013, Львів, вул Степана Бандери, 12

Email: olenadudok@gmail.com

Dudok Olena

Student
 Lviv Polytechnic National University
 12, Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

ORCID 0000-0003-1890-2363

Цитування: Школяр М. В., Дудок Е. В. Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності / М. В. Школяр // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 8. – С. 5-13.

Citation: Shkoliar, M.V. & Dudok O. V. (2019). Aktualizatsiia istorychnoi pamjati v konteksti natsionalnoi identychnosti [Actualization of historical memory in the context of national identity]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (8), 5-13.

Стаття надійшла / Article arrived: 05.07.2019

Схвалено до друку / Accepted: 04.08.2019